

LA LITERATURA DEL 2003. OFICI DE DIFUNTS Isidor Cònsul

Poques vegades, com durant l'any 2003, el món literari que transita la pell de brau havia rebut amb tanta perseverança la visita de la mort. En feia un grapat, potser des de la llunyana Guerra Civil espanyola, que la cadència d'una dalla massa esmolada no segava tants escriptors d'un cap a l'altre de l'any. La nòmina passa de la vintena, entre les dues literatures, si al costat dels creadors estrictes (Joan Ferrater, Gonçal Castelló, Víctor Alba, Terenci Moix, Jordi Domènech, Mireia Xapel·li, David Colomer, Joan Perucho, Miquel Martí i Pol, Manuel Vázquez Montalbán, Josep M. Carandell, Roberto Bolaño, Josep M. Gironella, Augusto Monterroso i Fernando Vizcaino Casas) s'afegeix, en una opció de generositat, homes de lletres com Miquel Batllori, Pere Bohigas, Pierre Vilar i José Manuel Blécula, el bisbe i poeta Antoni Deig i el nom de dos editors històrics, Josep Pedreira i José Manuel Lara. La tardor, vella metàfora de la mort, s'ha captintut amb una contundència desacostumada i, a difunt per setmana, ha tallat tres caps quasi de cop: Manuel Vázquez Montalbán, l'escriptor tot terreny de la novel·lista, la poesia, l'assaig i el periodisme; Joan Perucho, una de les veus més fines i originals de la literatura catalana de la segona meitat del segle XX, i Miquel Martí Pol, poeta del poble per l'excel·lència, en la mateix línia de comunió amb els lectors que, de la Renaixença ençà, només havien aconseguit Jacint Verdaguer, Josep M. de Sagarra i, potser, Salvador Espriu.

Vora l'elegia d'aquest ofici de difunts, la música de l'any 2003, en termes de sociologia lingüística i literària, ha estat una persistent cançó de l'enfadós entestada a entonar les absoltes de la llengua catalana i a constatar el degoteig de pèrdua del llibre en català en els estaments comercials. En l'anàlisi, ha coincidit el toc d'alerta d'alguns editors sobre la baixada de vendes de la literatura catalana i l'opinió contrastada dels mateixos llibreters. Aquesta tendència de crisi, des d'altres perspectives, ha servit per emfasitzar sobre la realitat d'ús del català, una llengua ferida, deixada a la intempèrie per l'administració, pressionada per la nova immigració i que tampoc no compta amb la col·laboració decidida dels mateixos catalanoparlants. Si més no, així ho ha posat de relleu un dels llibres singulars de l'any en aquest aspecte, *Viatge a les entranyes de la llengua. De la riquesa a l'agonia del català*, on el periodista Eugeni Casanova fa una

radiografia de la situació i sosté que, en pocs anys, el català ha passat de la normalització a la supervivència.

Es viuen, d'altra banda, temps d'incertesa i de canvis editorials tant en el sector del llibre català com en el del castellà, reflex, en darrer terme, d'una situació de crisi més general i de la reconversió per la qual passa el món de l'edició arreu del món. La vida editorial ha tendit a volar baix durant l'any 2003, tocada per perdigons a l'ala i sotmesa a complexos ajustaments que s'han concretat, com a primera mesura, en la prudència d'editar menys títols que en exercicis anteriors, en afinar més la punteria amb els llibres triats i en esforçar-se a acompanyar-los, quan surten de les impremtes, perquè facin temps a les llibreries esperant que els lectors se n'enamorin i els mitjans de comunicació tinguin temps de divulgar-los. S'han produït canvis en la cúpula directiva dels dos grups més importants de l'edició en català: Pere Sureda ha deixat la direcció general del Grup 62 i Ernest Folch, roda el món i torna al born, hi ha retornat com a director editorial. I dins del Grup Enciclopèdia Catalana, Albert Pèlach ha ocupat el càrrec de director general que fins mitjan novembre havia exercit Benet Llevoria. Però la vida és moviment, els relleus apunten a noves expectatives de futur -l'escriptor Sebastià Alzamora ha passat a dirigir la històrica Editorial Moll- neixen noves marques, s'enceten altres aventures editorials -com el del segell Roca Editorial, impulsada per Blanca Rosa Roca un any després de la seva sortida d'Ediciones B- i tot sembla apuntar, com a síntesi, que aquest és un món que sempre ha estat difícil, canviant i dinàmic, sotmès a la immediatesa de la moda, a la pressió del mercat i a un continu procés d'ebullició. Ho remarca amb agudesia un llibre exemplar que segueix la història de l'edició durant els anys de la democràcia, *Pasando página (autores y editores en la España democrática)*, de Sergio Vila-Sanjuán. Posats en el remolí d'aquest context, no deixa de ser significativa la celebració de dues singulars efemèrides històriques editorials: els setanta-cinc anys d'Edicions Proa (1928-2003) i els quaranta de la Galera (1963-2003).

LLETRES CATALANES. LITERATURA CONTRA LA CRISI

En equilibrada antítesi als mals averanys d'un excés d'escriptors morts i també pel rèquiem metafòric del llibre d'Eugeni Casanovas, la literatura catalana ha continuat certificant que passa per un moment de bona forma creadora i n'han donat fe, d'altra banda, les notícies de projecció exterior que han arribat després de la darrera edició de la fira de Frankfurt i la presència, com a literatura convidada, a la de Guadalajara. En una i altra cal destacar la feina de suport a les traduccions i a la promoció endegat per l'Institut Ramon Llull.

Pel que fa als llibres singulars de l'any, els crítics han posat l'accent, dins dels àmbits de la narrativa, sobre uns autors de solvència contrastada i tres novel·les que fan la trena amb l'ambició i la qualitat: *Purgatori*, de Joan F. Mira; *Pa negre*, d'Emili Teixidor, i *L'home que va estimar Natàlia Vidal*, de Julià de Jodar. En el primer cas, Joan F. Mira, seguint l'estructura de la segona part de la *Divina Comèdia*, situa la novel·la en la València actual i, partint de la decadència i la mort d'un malalt de càncer, explora els abismes del dolor i satiritza, al mateix temps, una ciutat dominada pels depredadors de l'especulació. Mira passeja el seus protagonistes sobre d'una Harley Davison i, com Dant en el seu referent clàssic, els posa davant de situacions i escenaris que són els miralls moderns dels set pecats capitals. A *Pa negre*, Emili Teixidor construeix una novel·la de trets autobiogràfics en la misèria en la immediata postguerra i els escenaris de la ruralia de la Plana de Vic. S'hi narren tots els afanys del jove Andreu per enfrontar el seu propi creixement vital en un entorn de sordidesa. Julià de Jòdar, finalment, recrea una història d'amor, recupera el passat per comprendre el present i narra l'esfondrament de les il·lusions progressistes a *L'home que va estimar Natàlia Vidal*. La novel·la de Jòdar, que té elements de *roman a clef*, funciona com un exercici que passa comptes a la progressia del anys setanta i planteja una reflexió sobre la mateixa usura del temps.

L'any 2003, d'altra banda, ha estat el de la sorpresa Jordi Sánchez i de la seva primera novel·la, *La pell freda*, publicada a finals del 2002, una obra intensa i original que demostra, si més no, que el seu autor ha llegit bé les obscures estratègies de Conrad a *Cor de les tenebres*, i que ha estat rebuda amb entusiasme pel públic i amb desconcert per la crítica. La mateixa crítica que ha guardonat una i una altra vegada

Societat limitada, de Ferran Torrent, com el millor títol de narrativa de l'any 2002. La novel·la, primer lliurament d'una trilogia sobre València, té ja una continuació a *Espècies protegides*, que retrata l'actual ciutat del Túria des de la perspectiva tèrbola del món dels negocis i els empresaris corruptes. Si en el primer lliurament, el fil corria pel cor dels negocis immobiliaris, el segon títol analitza la relació corrupta entre el futbol i la política. Una radiografia similar, per bé que canviant l'escenari valencià pel barceloní, és el que traça amb mà vigorosa Joan Agut i la coral de veus que conformen la seva darrera novel·la, *Pastís de noces*.

Altres propostes narratives d'interès són la novel·la generacional de Vicent Pagès, *La felicitat no és completa*, que repassa l'experiència de les lleves del *baby boom*; la recreació d'un Faust femení, *Perfils de Nora*, de Margarida Aritzeta; la decadència de la societat occidental que narra Hèctor Bofill en la seva primera novel·la, *L'últim evangeli*; l'engrescada agilitat d'un *thriller* rural amb contrabandistes, a *Obaga*, d'Albert Vilaró; la contundent sorpresa d'Antoni Pladevall i la seva *Massey Ferguson 35*; la delicadesa de Neus Canyelles a *Cap d'Hornos*, i la crònica de la separació d'una parella madura, *L'últim tren*, de Maria Mercè Roca. D'altra banda, la tumultuosa barabunda de Sant Jordi va dur les darreres novel·les de Maria Barbal i Lluís-Anton Baulenas (*Bella edat* i *Amor d'idiota*), rebudes amb poc entusiasme, així com el darrer lliurament de Pep Coll, *El rei de la Val d'Ara*, i *Gràcia*, de Rafael Vallbona, segona part de la trilogia que escriu sobre Barcelona, Pel que fa la novel·la històrica, que viu un moment dolç aquests darrers anys, cal esmentar *Roger de Flor. El lleó de Constantinoble*, de Francesc Puigpelat, coincidint amb l'efemèride dels 700 anys de la gesta dels almogàvers; *El Papa maleït*, de Manuel Garcia Grau, sobre els misteris del Papa Luna; *El falcó del comte*, d'Assumpta Cantalozella, situada en la Catalunya de l'any 1000, *El segrest del rei*, de Màrius Carol, amb el segrest frustrat de la mòmia del rei Jaume abans del seu trasllat oficial de Tarragona a Poblet; *La pregària del diable*, de Jordi Cabré, que narra un món de bruixeria al Montseny en el segle XVII i una novel·la de difícil classificació, *El nyebit*, de Ramon Monton, translació del carnaval barroc i dels esquemes de la novel·la picaresca del segle XVII als problemes de l'actualitat.

La narrativa curta ha tingut tres noms propis durant l'any 2003: Imma Monsó, *Millor que no m'ho expliquis*; Lluís Muntada, *Canvi d'agulles* i Susanna Rafart, *La inundació*. En el primer cas, l'escriptora lleidatana tracta diferents misèries humanes,

presidides per la incomunicació i la malaltia, per bé que les embolica amb una dosi de mesurada ironia. Els contes de Lluís Muntada, una de les sorpreses literàries d'aquest 2003, demostren una notable perícia narrativa, tenen la força d'una gran imaginació i funcionen delicadament entre el somriure i el plor. A *La inundació*, Susanna Rafart, recrea situacions puntuals, textos que es configuren en la forma de relats intensos i tractats amb estratègia de poema. Sense moure'ns de la narrativa curta, cal esmentar *Reality Show*, de Damià Aguilar i *Matador & cia*, de Joan Agut; així com tres reculls d'obra narrativa completa (*Llarga vista*, de Josep Maria Fonalleras, *L'illa i la dona*; de Maria Antònia Oliver i *Tots els contes*, Terenci Moix), i la selecció de la narrativa breu de Carme Riera a *Llengües mortes*.

Dins dels àmbits de la poesia, la crítica i els premis han posat l'accent sobre la veu singular de Màrius Sampere a qui s'ha atorgat, enguany el, premi Nacional de Literatura per la seva trajectòria i el premi Ciutat de Barcelona per *Les imminències* (2002). Ha publicat enguany un nou llibre, *Jerarquies*, que el consolida com un dels poetes més importants del panorama literari actual. La mateixa crítica, ha remarcat la vàlua de l'obra de Lluís Solà, *L'arbre constant*, segon volum d'una obra poètica amagada fins no fa gaire i que s'afirma amb indiscutible maduresa i amb una interrogació sobre els enigmes de l'existència. I si Lluís Solà ha fet conèixer el corpus d'una poesia fins ara quasi desconeguda, Narcís Comadira ha aplegat tot el conjunt de la seva poesia a *Formes de l'ombra*, amb la recurrència d'uns amors incandescents, les il·lusions de la joventut, l'actitud acomodaticia de la vida adulta, la mirada irònica sobre el món i una fonamental reflexió creativa.

Compto, entre els llibres singulars de poesia del 2003, *Agonia de llum*, antologia de l'obra poètica de Mercè Rodoreda; *Obreda*, de Perejaume, amb un esforç de comunió entre la llengua i la natura; *La mar de dins*, de Pere Rovira, reflexió sobre els replecs interiors del poeta; *Com una tornada, sí*, de Jordi Sarsanedas, amb la constatació de la vellesa; l'eclosió d'una jove promesa, *Escola italiana*, de Josep Pedrals, i la dura realitat d'*El benestar*, de Sebastià Alzamora, àcid relat en vers sobre les fal·làcies d'una societat que s'anomena del benestar i ens deixa abandonats davant del drama de l'existència. Aquest poemari de Sebastià Alzamora i el de Txema Martínez Inglés, *Sentit*, remetent a una esperançada realitat de futur, l'entrada de cavall sicilià d'una nova generació d'escriptors instal·lats en la ratlla dels trenta, anomenats ells

mateixos “imparables”, generadors d’un debat sobre el present i futur de la literatura catalana que ha tingut la gràcia d’omplir un gavadal de pàgines d’opinió a la premsa. La història va començar la nit dels Premis Nadal quan, el guanyador del Pla, Hèctor Bofill, va dedicar el guardó als membres de la seva generació emfasitzant (sic) que es tractava d’una generació d’“imparables”. Al costat del mateix Hèctor Bofill, el nucli dur del grup el formen els poetes i narradors Manuel Forcano, Susanna Rafart i Sebastià Alzamora, i més a la perifèria, Txema Martínez Inglés, Elias Adell i Lluís Calvo. La irrupció d’aquesta colla d’“imparables” ha suposat, sobretot, una alenada d’aire fresc per a la lletres catalanes contemporànies, la proposta de revisió dels cànons establerts, una debat polèmic sobre la funció de la crítica i una actitud de combat que els fa, alhora, impertinents i constructius. Creuen que, malgrat els mals averanys de la conjuntura històrica, encara hi ha espai de futur per a la literatura catalana i han tingut l’encert de reclamar als caps de llista de les diferents formacions polítiques, la vigília mateixa de les eleccions, l’endegament d’una política cultural que cristal·litzi en una nova Renaixença. Entesa com a contrapunt efectiu al llibre d’Eugeni Casanovas sobre la situació agònica del català, l’actitud d’aquesta generació jove reporta, sobretot, una dosi d’il·lusió i un sentit militant a favor de la pròpia literatura. I si tanmateix és cert que la cultura literària catalana passa per un bon estat de creació, també ho és que es troba davant el repte d’una situació història prou complexa on la nova immigració i l’esperit de globalització situen la seva sort al mateix nivell del peix petit que acaba sent engolit sense contemplacions pel peix més gros.

Pel que fa l’assaig i la literatura de no ficció, cal apuntar *Els proverbis*, de Miquel de Palol, els dietaris de Valentí Puig i de Josep Piera, *Porta incògnita* i *Arran del precipici*; així com la recuperació dels de Maurici Serrahima, *Del passat quan era present*, amb les anotacions que havien estat censurades l’any 1972. El professor Josep Romeu i Figueres ha publicat *Quaderns de memòries* i Baltasar Porcel ha fet una tria de les entrevistes històriques que realitzà, en bona part per a “Serra d’Or”, i les ha aplegat a *L’aguila daurada*. El món de l’erudició ha deixat passar de puntetes el centenari de la mort de Marià Vayreda, ha donat una biografia de Rusiñol (Vinyet Panyella, *Santiago Rusiñol. El caminant de la terra*) i una altra de Verdaguer (Isidor Cònsul, *Perfils de Verdaguer*), ha festivat un centenari estrany, el de l’edició de *Marines*

i boscatges, de Joaquim Ruyra, ha dedicat un col·loqui a recuperar Salvador Espriu i ha homenatjat la cabdal trajectòria de Joaquim Molas.

LA LITERATURA CASTELLANA

Dos dels noms propis de la narrativa castellana de l'any 2003 han estat Enrique Vila-Matas i Jorge Semprún. El primer per un doble motiu: la seva novel·la *El mal de Montano*, declaració d'amor a la literatura, ha estat distingida amb el Premi de la Crítica i, en la seva traducció francesa, amb el prestigiós Premi Femina. D'altra banda, ha publicat *Paris no se acaba nunca* on, com en la novel·la anterior, Vila-Matas torna a situar-se en els límits entre la realitat i la ficció, en la mena de terreny que converteix en personatges els autors que llegeix, i on fa una recreació i revisió en clau d'ironia de dos anys d'aprenentatge literari a Paris, durant la dècada dels setanta. Pel que toca Jorge Semprún, cal esmentar que *Veinte años y un día*, la seva primera novel·la escrita directament en castellà, és un exercici de vigor literari en la qual, més de seixanta anys després, el lector encara se les heu amb les doloroses seqüeles de la Guerra Civil espanyola, en una trama que combina la comèdia de costums, els secrets familiars, els delictes de sang i la història de la clandestinitat comunista en temps de l'Espanya franquista.

Al costat d'Enrique Vila-Matas i de Jorge Semprún cal arrencar tres pesos pesants de la narrativa hispànica començant per Mario Vargas Llosa (*El paraíso en la otra esquina*), Juan Goytisolo (*Telón de boca*) i Carlos Fuentes (*La silla del Aguila*). A *El paraíso en la otra esquina*, Vargas Llosa segueix l'itinerari de dues vides paral·leles en el context de les utopies del XIX, la de Flora Tristán i la del pintor postimpressionista Paul Gauguin que va trobar, a Tahití, el seu paradís perdut. A *Telón de boca*, Juan Goytisolo se serveix de l'evocació d'una esposa per part d'un home gran i vidu per transitar els eixos d'una novel·la que vol ser de reflexió sobre el final de la vida, amb el trànsit del dolor a l'oblit i de l'oblit a l'horror de l'oblit. Carlos Fuentes, per la seva banda, situa *La silla del Aguila* en un context futurista, el Mèxic de l'any 2020, amb la narració de les lluites salvatges per assolir el poder polític i les accions sense escrúpols per mantenir-s'hi.

Entre la nòmina, també, dels narradors consolidats, Luis Mateo Díez ha recreat la malenconia a *El eco de las bodas*, una novel·la que mira cap enrere per recordar amb

nostàlgia els moments de felicitat. En una òrbita temàtica semblant, Juan Manuel de Prada, es mou a la recerca de la felicitat a *La vida invisible*, una novel·la sobre els inferns de la culpa i de trets autobiogràfics. Altres títols importants de la narrativa castellana de l'any 2003, dels novel·listes que van consolidant la seva obra en l'espai dels darrers quinze o vint anys, són els que es reporten a continuació: *Tu rostro mañana*, de Javier Marías, primera meitat del díptic *Fiebre y lanza*, obra de plantejament moral que es mou entre els dilemes de la realitat i la ficció, els silencis i la paraula, la memòria i l'oblit. A l'altra banda del mirall moral de Marías, Andrés Trapiello ha construït, a *Los amigos del crimen perfecto*, un homenatge, que és alhora una paròdia, del gènere negre, i Rafael Chirbes, a *Los viejos amigos*, transcendeix la realitat històrica sense negar-la i ofereix una visió crítica, àcida i poc gratificant de la societat política del nostre temps. Ignacio Martínez de Pisón, a *El tiempo de las mujeres*, relata les estratègies de tres germanes que han de fer front a la mort del pare en una època convulsa, just quan la democràcia espanyola començava a caminar; Juan Bonilla desplega dosis d'imaginació a *Los príncipes nubios* i Francisco Casabella aplega tres novel·les a *El Día del Watusi* (*Los juegos feroces*, *Viento y joyas* i *El idioma imposible*) i hi repassa els darrers trenta anys de la història espanyola. Justo Navarro ha novel·lat a *F* la trajectòria vital i literària de Gabriel Ferrater; Antonio Skármeta llueix de premi Planeta a *El baile de la Victoria*; Pérez Reverte ha continuat la seva nissaga d'èxit del capità Alatriste, *El caballero del jubón amarillo* i l'escàndol va arribar amb la denúncia i la provocació d'un llibre de relats, *Todas putas*, d'Hernán Mingoya, no tant pel contingut sinó més aviat perquè la seva editora, Miriam Tey, és alhora directora del "Instituto de la Mujer". Com a contrast a l'escàndol, la joia d'uns altres contes, *Tres pájaros de cuenta y tres cuentos olvidados*, de Miguel Delibes, recuperació d'uns textos quasi desconeguts del genial narrador.

Dins de l'apartat de la poesia destaquen els llibres d'Antonio Gamoneda, Maria Victòria Atencia, Luis Alberto de Cuenca i Luis Izquierdo. El d'Antonio Gamoneda, *Arden las pérdidas*, es conforma com un catàleg de les pèrdues del poeta (la infantesa, el passat, el candor i la innocència) que, malgrat el dolor que provoquen, també tenen capacitat per despertar l'esperança. Poeta dels límits de la vida i sempre inquiet per la presència de la mort, la publicació del seu darrer llibre ha coincidit amb la reedició ampliada de *Libro del frío*. Per la seva banda, el darrer lliurament de la malaguenya

Maria Victoria Atencia, cinc anys després de *Las contemplaciones*, retorna amb un volum de poesia despullada de referents retòrics i musicals, *El hueco*, que s'obre de manera espontània a la naturalitat, als sufocaments vitals i a les angoixes recurrents. Pel que fa Luis Alberto de Cuenca, organitza el seu darrer llibre, *Sin miedo ni esperanza*, com una visió escèptica davant del món i la vida, i amb una invitació a un "carpe diem" desesperançat i lleument nostàlgic que s'aferra a les dimensions del present. La mateixa mirada de desencís es troba en el poemari de Luis Izquierdo, *No hay que volver*, on el professor i poeta conjuga, de manera irònica, una doble experiència vital i cultural.

Passant el sedàs entre la resta dels reculls poètics de l'any 2003, es pot destriar *El dormitorio ajeno*, de Ignacio Elguero, una poesia que investiga els misteris de la passió i el plaer; *Al fin has conseguido que odie el blues*, de Javier Cánaves; *Pendientes de la noche*, de Christian Law Palacín; *Fosa escéptica*, de Gerardo Deniz; *Camaradas de Ícaro*, de Aurora Luque i, entre altres, *La primavera del ser*, de Manuel Mantero. Dos aspectes més, per tancar aquest apartat: un referència a les obres completes de Julia Uceda, *En el viento, hacia el mar (1959-2002)*, premi Nacional de Poesia, i de Felipe Benítez Reyes, *Trama de niebla (Poesía reunida, 1978-2002)*, i l'esment de quatre antologies que ajuden a posar ordre, recuperen de l'oblit i marquen jerarquies: *El tiempo de mi vida*, de Jesús López Pacheco (1930-1997); *Palabras en la cumbre. Antología 1971-1997*, de César Simón (1932-1997); *Mundos de la madrugada (1927-1991)*. *Antología poética*, de Ricardo E. Molinari (1898-1997) i *Música de lobo. Antología poética (1941-2001)*, de Carlos Edmundo de Ory.

En aquell punt de la literatura de no ficció que s'adreça als estudis literaris vinculats amb la tradició poètica es pot esmentar la importància de *Epistolario (1924-1963)*, de Luis Cernuda, un llibre que demostra que la vida d'un dels poetes cabdals de la Generació del 27 va ser sempre la d'un tipus en continu fora de joc i de lloc. De costat amb aquest mateix tema, José Luis Ferris ha remogut les tranquil·les aigües de la Generació del 27 amb l'estudi *Miguel Hernández. Pasiones, cárcel y muerte de un poeta*, on demostra l'animadversió que, envers el poeta d'Oriola, tenien les patums del 27, García Lorca, sobretot, però també Cernuda i Alberti. Aquest darrer qui sap si molest perquè una de les seves amants, la pintora Maruja Mallo, la que inspirà *Sobre los ángeles*, també va viure una tempestuosa relació amorosa amb Miguel Hernández,

fruit de la qual fou el poemari *El rayo que no cesa*. S'han publicat, també, dos estudis sobre els literats de la Falange (*La corte literaria de José Antonio*, de Mónica i Pablo Carbajosa, i *Vanguardistas de camisa azul*, de Mechthild Albert) i dos epistolaris més de força interès: el del narrador avantguardista Benjamín Jarnés, *Epistolario (1919-1939) y cuadernos íntimos*, i la correspondència que relliga dues solituds compartides i l'amistat entre Carmen Laforet i Ramón J. Sender, *Puedo contar contigo. Correspondencia*. Quant als estudis literaris, una de les obres a destacar és *Para leer a Cervantes*, de Martí de Riquer, on el savi romanista construeix un magnífic retaule que ajusta i encaixa la vida i l'obra del genial autor de *El Quijote*. Per cloure aquest resum, potser caldria dir un mot sobre un centenari que ha passat d'incògnit, el de Max Aub (1903-1972), l'escriptor de l'exili republicà per excel·lència, autor cabdal de *El laberinto mágico*, de qui s'han publicat *Nueve diarios inéditos (1939-1972)*.